

китапханалар, аралықтан оқытыў мүмкиншиликлери бар, хэм булар жеке адамның өсип раўажланыўына хэм оның ақыл-ойын раўажландырыў орталығына қосылыўына үлкен мүмкиншиликлер жаратады хэм алдымызға әмелий мақсетти – билимлендириўди мағлыўматлы цивилизацияға ылайыклы дәрежеде гуманизациялаўды – қойыўға мүмкиншилик береді. Көркемлик билимлендириўди ақылға сәйкеслендириў жеке адамның жәмийтте өз орнын табыўы ушын зәрүр,

Әдебиятлар

1. Уразимова Т.В., Есбоганова Б.Д. Роль изобразительного искусства в современном образовании. // Теория и практика актуальных исследований: международная конференция (Краснодар, 25 декабря 2015). –Краснодар: 2015, –С. 71-76.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақола ҳозирги давр таълим мазмунини ва ролининг мақсадини ақс эттиради. Чунки ўқувчиларни ўзлуксиз ўқитишни фаоллаштириш масаласи ҳозирги замон педагогика илмининг ва иш тажрибасининг энг муҳим масалалари қаторига қиради. Ўқитишни ташаббускорлик асосида амалга ошириш муҳим аҳамиятга эга. Чунки ўқитиш ва ривожлантириш ҳаракатчанлик сифатига эга ва бу эса ўқитувчиларни ўқитишнинг сифатига боғлиқ. Таъкидлаш лозимки, ушбу сифатларнинг ривожлантирилиши ахлоқий, экологик, ватанпарварлик ва тарбиялашнинг бошқада ажралиб турадиган турларининг мастаҳкам асосини яратеди.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена современному содержанию и роли образовательного процесса так как в современном обществе возросло внимание к проблеме непрерывного художественного образования. Не последнюю роль здесь играет эстетическое воспитание, способствующее активизации развития мировоззрения, интеллектуального и творческого потенциала личности. Поэтому процесс образования необходимо основывать на создании условий для воспитания творческой личности, готовой к диалогу, сотрудничеству и сотворчеству в различных сферах жизни.

SUMMARY

The article is devoted to the modern content and role of the educational process, because in modern society much attention is paid to the problem of continuous artistic education. The aesthetic education plays here an important role contributing to enhance the development of word view, intellectual and creative potential of the individual. Therefore, the process of education should be based on creating conditions for education of creative personality, ready for a dialogue, collaboration and co-creation in various spheres of life.

ОНКОЛОГИК БЕМОРЛАРДА ЭМОЦИОНАЛ СОҲАНИ ТАДҚИҚ ҚИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Д.А.Уразбаева - психология фанлари бўйича фалсафа доктори

Урганч давлат университети

Таянч сўзлар. психология, онкология, бемор, эмоция, стресс, дистресс, шахс.

Ключевые слова. психология, онкология, пациент, эмоция, стресс, дистресс, личность.

Key words: psychology, oncology, patient, emotion, stress, distress, personality.

Бугунги кунда онкологик касалликларга чалиниш йилдан йилга ўсиш суръатига эга. Бутун жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти берган маълумотга кўра онкологик касалликларнинг ўсиши охириги 10 йилда 15% га ўсган. БССТ маълумотида кўра хавфли ўсма касалликлари билан 2000 йилда 10 миллион инсон касалланиб, 8 миллион атрофидаги ўлим кўрсаткичи бўлса, 2015 йилда касалланганлар сони 17,5 миллионга етган ва 13 миллион атрофида ўлим кўрсаткичи бўлган. Саратон билан касалланиш яқин 20 йил ичида 70% га ўсиши прогноз қилинмоқда [5]. Бутунжаҳон саратон касаллигини ўрганиш ассоциацияси (IARC-International Agency for Research on Cancer) прогнозида кўра, 2025 йилга бориб, онкологик беморлар сони йил бўйича 19,3 миллионга ўсади [6]. Айниқса саноати ривожланган давлатларда бу кўрсаткич бошқа давлатлага қараганда анча юқори.

Ўзбекистонда ҳам саратон касаллигини эрта аниқлаш, даволаш масалаларига катта эътибор берилмоқда. Хусусан, РИОРИАТМ берган маълумотларига кўра, 2017 йилда жами 23540 онкологик касаллик бирламчи аниқланган бўлиб, касалланиш интенсив кўрсаткичи 100000 аҳолига нисбатан 67,1 ни ташкил қилган. 2017 йилда онкологик касалликлардан ўлим кўрсаткичи барча ўлим сабаблари ичида 7,6 % билан юрак-қон томир касалликларидан (61,9%) кейинги аянчли иккинчи ўринни эгаллаган.

Ўзбекистонда инсон саломатлиги масаласига жиддий эътибор қаратилган ва тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқи конституция билан ҳимояланган [1]. Кейинги йилларда давлат соғлиқни сақлаш тизимида кенг кўламда ислохотлар олиб борилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 4 апрелда қабул қилинган ПҚ-2866-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасида онкология хизматини янада ривожлантириш ва аҳолига онкологик ёрдам кўрсатишни такомиллаштириш чора-

тадбирлари тўғрисида”ги Қарорни имзолаши, Республикамызда онкология соҳасига қаратилган муҳим эътиборнинг амалий ифодаси бўлди. Ушбу қарорда белгиланганидек: Онкология хизматини янада ривожлантириш ва аҳолига онкологик ёрдам кўрсатишни такомиллаштиришнинг асосий йўналишларидан бири сифатида “Онкология муассасаларининг кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш ҳамда онкологик касалликларнинг олдини олиш, ташхис қўйиш ва даволаш соҳасида республикадаги илмий тадқиқотлар доирасини кенгайтириш, шунингдек, халқаро ҳамкорликни кенгайтириш ва илмий ишланмаларнинг замонавий жаҳон тажрибасини миллий соғлиқни сақлаш амалиётига жорий этиш”, кўрсатилиб, бунда реабилитация ва паллиатив ёрдамнинг замонавий тизимини, шунингдек, хоспислар ташкил этиш йўли билан онкологик касалликларга чалинган беморларнинг ҳаёти сифатини яхшилаш; онкологик касалликларнинг олдини олиш, ташхис қўйиш ва даволашнинг самарали усуллари ишлаб чиқишга йўналтирилган фундаментал ва илмий-амалий тадқиқотлар доирасини кенгайтириш ҳамда замонавий маҳаллий ўсмага қарши препаратлар яратишга муҳим аҳамият берилган [3]. Айнан мазкур Қарорнинг 2-бандидаги топшириқлар ижросини таъминланиши юзасидан 2017 йил 30 декабрь куни тасдиқланган “Онкология тизимидаги фаолият юритувчи мутахассисларнинг янги штат меъёрлари” га кўра, ҳар бир онкологик муассасага тиббий психолог лавозимини киритилиши, мамлакатимизда онкология ва психология фанларининг интеграцияси натижасида вужудга келадиган психоонкология соҳасини ривожлантиришга қаратилган муҳим қадам ҳисобланади.

Онкологик касалликларда даво самарадорлиги пастлиги, касалликнинг кеч аниқланиши, мазкур касаллик билан оғриган беморларда ижтимоий ёрдамга муҳтожлик зарурати юқорилигини кўрсатади. Зеро,

онкологик беморлар учун нафақат тиббий, балки психологик ёрдам ҳам долзарб аҳамиятга эга бўлиб, бу соҳада илмий-тадқиқот ишларини олиб боришни талаб қилади.

Шу нуқтаи-назардан биз, онкологик касалликлар ташхиси қўйилган беморлар билан тадқиқот ишларини олиб бордик. Шахс эмоционал соҳаси ўзининг нисбатан ўзгарувчанлиги, ташқи таъсирга берилувчанлик даражаси юқорилиги билан тавсифланади. Бу ҳолат, бир томондан, беморлар эмоционал ҳолатига таъсир кўрсатиш учун яхши имконият ҳосил қилса, иккинчи томондан, амалий ёрдам орқали ҳосил қилинган ижобий ўзгаришларнинг қанчалик турғун ва давомий бўлиши масаласини ўртага қўяди [3]. Аммо ҳар қандай ҳолатда ҳам, касаллик инсон эмоционал соҳасидаги ўзгаришларни келтириб чиқариши ва айни вақтда хиссий кечинмалардаги бузилиш салбий органик жараёнларни фаоллаштириши, беморлар билан айнан эмоция психокоррекцияси ва психотерапияси йўналишида олиб бориладиган ишлар самарали йўлга қўйилишини таъқозо этади. Сут беги саратонига чалинган аёлларда эмоционал дистресс ҳолатининг юқори даражада бўлиши ва уни копинг хулқ терапияси ёрдамида индивидуал ёки гуруҳий тарзда бартараф қилиш, енгиллаштириш зарурлиги хориж психологларидан М.С.Сохан ва А.Суннингларнинг ҳам ишларида келтирилади [3], [4]. Онкологик беморларнинг барчасида ҳам салбий эмоционал ҳолатлар бир хил кечмайди. Бу кўпинча беморнинг касалликка муносабатига боғлиқ бўлади. Тадқиқотда қатнашган беморларнинг эмоционал ҳолатларини ўрганар эканмиз, уларда кузатилган эмоционал ҳолатларда ҳам ўхшашликлар ҳам фарқлар намоён бўлди. Ўхшашликлар шундаки, касалликка ташхис қўйилиши барча босқичдаги беморларнинг руҳиятида қатта қўзғалишни келтириб чиқаради. Ҳатто энг босик, инерт нерв тизимида эга бўлган инсонларда ҳам касаллик кучли ҳавотир билан кузатилади. Вақт ўтиши, даво муолажаларни бошлаб юбориш, шифокорлар билан мулоқот бирмунча мувозанатни вужудга келтиради. Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, касалликка ташхис қўйилганда ва шифокор билан дастлабки мулоқотда беморлар ўта сезгир, кузатувчан бўлишади, кўп саволлар беришади. Мана шундай ҳолатларда шифокорлар тиббий деонтология қоидаларига қатъий риоя қилишлари, улардан бемор билан муносабатда жуда эҳтиёткорлик талаб қилинади. Акс ҳолда шифокорнинг вербал ёки визуал эҳтиётсизлиги боис беморда ятрогениялар ривожланиши мумкин.

Бизни муҳитимизда ғарб муҳитидан фарқли равишда, беморга касаллик диагнози ҳақида тўлиқ маълумот берилмайди. Гарчи касалликнинг охири босқичи, ўсма хужайраси бошқа аъзога метастаз берган бўлса ҳам, бемордан бу сир сақланади ва касаллик диагнози ва ҳолати ҳақида фақат беморнинг энг яқин оила аъзоларига маълумот берилади. Стационарда даволаниш даврида беморлар, хусусан сут беги саратони ташхиси қўйилган беморлар бир-бирлари билан тезда танишиб, яқин муносабатда бўлади. Айниқса, химиятерапия муолажаларини олаётган

беморлар ҳар 20-21 кунда кўришиб, тез-тез мулоқотга киришиб турадилар. Шунинг учун ҳам касаллик аниқланиб, даво муолажаларини олиб бошлагандан кейин, дастлабки пайтдаги кучли қўзғалиш нисбатан пасая борганлигини кузатдик. Ундан ташқари касалхонада беморлар ёлғиз эмаслигини англайдилар, муаммолари бир хил бўлганлиги учун бир-бирларини қўллаб-қувватловчи бўладилар.

Тадқиқотимиз жараёнида беморнинг шахсий хусусиятига, касаллик муносабатига кўра эмоционал ҳолатларнинг намоён бўлишини кузатдик. Айнан мана шу хусусият бир хил ташхис қўйилган, лекин турлича эмоционал ҳолатни намоён қиладиган беморларнинг фарқли жиҳати эканлигини кўрсатади. Баъзан беморларнинг орасида касалликнинг 4-босқичи, шунингдек, ўсма хужайраси бошқа аъзоларга ҳам метастаз берган беморларнинг психологик ҳолати ижобий бўлган беморларни кузатдик. Бу тоифа беморларга касалликка муносабатнинг гармоник, эргопатик ёки анозогнозик типи мансуб бўлиб, ўзларининг оғир ҳолатларини билсалар-да, юмор ҳисси, психологик ресурсларини ривожлантириш, бошқа беморларни психологик қўллаб-қувватлаб, уларнинг кайфиятини кўтариб, ҳаётга умидларини оширган ҳолатларни ҳам кузатдик. Баъзан эса, касалликнинг бошланғич босқичи, ҳатто ҳавфсиз мастит ёки мастопатия ташхиси қўйилган беморлар ипохондрик, обсессив-фобияли, паранойял, сензитив ва интер ёки интрапсихик бузилишлар билан кечадиган типларни намоён қилди. Бу беморларда жарроҳлик амалиёти ўтказилиб, ўсма хужайраси батамом олиб ташлангандан кейин ҳам психологик статусида патологиялар кузатилганлигини кўрдик. Кўпинча, бундай беморларда касалликдан тузалгандан кейин ҳам ёндош касалликлар ривожланиши ёки касаллик рецидив беришини кузатдик.

Бундан келиб чиқадики, касалликнинг кечиши, даво муолажаларининг таъсири беморнинг касалликка муносабати типига ҳам часбарчас боғлиқ. Олиб борилган тадқиқот ишларимиз натижасида шундай хулосалаш мумкин:

Онкологик бемор аёлларнинг шахсий-эмоционал соҳасига ҳаётий жараёнларда стрессларга мойиллик, уларни конструктив бартараф қила олмаслик, кайфияти тушқунлик, субдепрессия хос. Онкологик беморларни психологик тадқиқ қилишда касалликка чалинган деярли барча беморларда касаллик аниқланишдан олдин кучли таъсирланиш, психик мувозанатсизлик, безовталиқ, ҳавотирланиш, қайғули ҳодиса, депрессия ва стресс ҳолатлари мавжуд бўлган. Ва бу ҳолатлар беморнинг руҳиятида толиқиш, “қочиш” реакциясининг ривожланиши, жисмоний ва психик ҳолатларида зўриқишларни келтириб чиқарган. Натижада иммун тизимда носозликлар вужудга келиши ва касалликка нисбатан мойиллик келиб чиқиши эҳтимоли пайдо бўлади.

Касаллик сабабли беморларнинг шахсий, эмоционал ва иродавий соҳасида сезиларли ўзгаришлар вужудга келади ва бу ўзгаришларни бартараф қилишнинг амалий йфодаси сифатида бемор эмоционал соҳасига психологик таъсир кўрсатиш туради.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 1992. 40- б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 04.04.2017 й. ПҚ-2866-сон “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасида онкология хизмати янада ривожлантириш ва аҳолига онкологик ёрдам кўрсатишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. /” Халқ сўзи”. 2017. 5 апр. № 36.
3. Cohen M. Coping and Emotional Distress in Primary and Recurrent Breast Cancer // International Journal of Cancer. – N.Y.: 2002. Vol. 100. № 3. - P. 347-354.
4. Cunningham A.J. Group psychological therapy for cancer patients: a point of view and discussion of the hierarchy of options // International Journal of Psychiatry in Medicine. - N. Y.: 1996. №26. - P. 51-82.
5. <http://worldofoncology.com/materialy/o-rake/statistika/>
6. <http://www.oncc.ru>

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада онкологик беморларнинг эмоционал соҳасини тадқиқ қилиш хусусиятлари таҳлил қилинган. Бугунги кунда онкологик касалликларни даволаш тиббиёт ходимларининг асосий диққат марказидаги масалалардандир.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы особенности изучения эмоциональной сферы онкологических больных. Сегодня вопросы лечения онкологических заболеваний находятся в центре внимания медицины.

SUMMARY

In the article the peculiarities of the research of emotional sphere of cancer patients are analyzed. Today the issues of treatment of oncological diseases are in the centre of attention in medicine.

**ТАРИХИЙ ЁДГОРЛИКЛАР ВОСИТАСИДА ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРДА ИНСОННИЙ
ФАЗИЛАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА БОСҚИЧЛАРИ**

Т.Т.Утебаев – педагогика фанлари доктори

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Б.С.Бекниязов - ўқитувчи

Ажиниёз номидаги НДПИ ҳузуридаги ХТХҚТвУМО ҳудудидий маркази

Таянч сўзлар: таълим, маданият, меъморий обидалар, ахлоқ.

Ключевые слова: воспитание, культура, памятники архитектуры, нравственность.

Key words: education, culture, monuments of architecture, morality.

Ўтмиш маданий меросимизни ўрганиш фақат илмий жиҳатдан қатта аҳамият касб этибгина қолмай, айни пайтда, у аждодларимиз яратган буюк маънавий ҳазинадан барҳаманд бўлишда, ижтимоий муаммоларни ҳал этишда ва инсоннинг баркамол инсон бўлиб шаклланишида муҳим омил ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда «Ўзбекистон тарихи» фанини таълим муассасаларида ўқитиш жараёнида маданий меросимизни чуқур ва пухта ўрганишни таъминлаш қимматли инсонни вояга етказишнинг ишончли кафолатидир.

Тарихий ёдгорликлардан фойдаланиш ўқувчиларнинг ижодий фикрлаш тарзини ривожлантиришга, келажакда Ўзбекистон фуқаросининг асосий фаол ҳаётий позициясига айланган кадрлар йўналишларини шакллантиришга ёрдам беради. Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида миллий ўзлгимизни англаш, Ватанимизнинг қадимий ва бой тарихини ўрганиш, бу борада илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш, гуманитар соҳа олимлари фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш лозимлигини алоҳида таъкидлаб кўрсатган эди [1].

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов ўзининг «Юксак маънавият - энгилмас куч» асарида «ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади» - деб таъкидлаб кўрсатган эди [2].

Ўқитувчи ўқувчиларнинг тарихий ёдгорликлар ҳақидаги тарқоқ билимларини системалаштиради, ҳиссий тажриба орттириш ишларини ташкил қилади, кейинчалик ташкилий қизиқни ишлаб чиқиш жараёнини мунтазам равишда режалаштириб, мияда мўъжизали (ҳолатни) ташкил этади, кейинчалик уни амалга оширади.

Таълим жараёнида меъморий ёдгорликларнинг тарбиявий жиҳатни шакллантириш, тарих дарсларида тарихий ёдгорликларни ўрганиш бўйича тадқиқотлар мавзусини танлаш орқали амалга оширилади, бу унда зарур бўлган муаммоларни ечиш учун:

- тарихий ёдгорликлар, уларнинг маънавий ва ахлоқий қадриятларини англаш;
- тарихий ёдгорликлар ва уларнинг атрофдаги кундалик ҳаёт объектлари ҳақидаги тушунчаларини ва ғояларини шакллантириш;
- ўқувчиларнинг тарихий ёдгорликлар, вилоят тарихи, анъаналари, урф-одатлари, маданий қадриятларга қизиқишларини ошириш;
- ўтмиш гувоҳлари бўлган тарихий ёдгорликлар тўғрисида ўқувчиларнинг онгли фикрларини шакллантириш;
- хилма-хилликни намойиш этиш, динлараро маданиятларни таарғиб этиш Ўзбекистоннинг тарихий ёд-

горликлари мисолида уни амалга ошириш имконини беради.

Юқоридагиларга асосланиб, мактаб ўқувчилари тарихий ёдгорликлари билан танишиш жараёнида аждодларимизнинг бадий маданий меросига қизиқиш ва уларга нисбатан ҳурматини шакллантиради. Шу билан бирга, мактаб ўқувчилари материалларни фақат синфлардагина самарали ўзлаштириши эмас, балки музейларни зиёрат қилиш, археология ёдгорликларига саёҳатлар ташкил қилиш, суҳбат дарсларини ўтказиш, кўриб чиқилаётган муаммонинг ижобий томонлари мактаб ўқувчилари учун амалий кўникмаларини ривожлантириш орқали ҳам амалга оширилади.

Ўзбекистоннинг қўллаб тарихий ёдгорликлари етарлича маданий ва тарбивий салоҳиятга эга. Умумтаълим мактабларининг амалиётини таҳлил қилиш тарихий ёдгорликларнинг ўқувчиларда тарбиявий кўникмани рўёбга чиқаришга ёрдам берадиган урта йўналишни аниқлаш имконини беради, жумладан:

- биринчи йўналиш - ўқув машғулоти, ўқитувчи таёрланиш учун: адабиётлар қидириш; олинган билимларни мактаб ёшига мослаштириш ва мавзунини муҳокама қилиш; суҳбатнинг ҳулосасини тузиш; эстетик талабларга жавоб берадиган кўринишни танлаш; ўқувчиларнинг хусусиятларига кўра суҳбатни режалаштириш.

Кўргазмани қўлланмалар, тасвирий санъатнинг мультимедияли воситаларидан кенгрок фойдаланиш барқарор қизиқни шакллантиришга, ўқув жараёнини оптималлаштиришга ёрдам беради: проекторлар, кино проекторлар, компьютерлар ва бошқалар нафақат санъат асарларини ўрганиш, балки муаллиф ва унинг асарлари ҳақида ўқувчиларга ҳикояни тинглаш имконини беради ва мавжуд бўлган қўллаб видеофильмлар, моделлар, жадваллар, репродукциялар қадим замонлардан буён сақланаётган масжидлар, миноралар, макбаралар, тарихий ёдгорликларни кўриш имконини беради. Шу билан бирга, мактаб ўқувчилари учун ҳар бир даврда уларнинг ўзига хос архитектура ва бадий услуби шаклланганлиги ва ҳар бир мамлакатда ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиш даражаси, якуний таҳлилда архитектуранинг ўзига хос хусусиятлари шаклланганлигини англаш муҳимдир.

Архитектура ёдгорликларини тушунтираётганда, катталар тез-тез ишлатадиган лекин, мактаб ўқувчилари орасида кам учирайдиган имиджга бўлган муносабатни шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи санъат ходисаларига объектив муносабатда бўлишга интилиши керак, чунки ҳар қандай муносабатлар археологик ёдгорликларнинг ижтимоий, тарихий ва бадий қимматини тушунишга, археологик ёдгорликлар жамиятнинг умумий моддий ва маънавий маданиятнинг ажралмас қисми эканлигини тушунишга асосланган бўлиши керак.